

**red. Monika Michalska,
Mariusz Brodnicki, Artur Bracki**

ŻYWIENIE – ZDROWIE – EDUKACJA
Zdrowotne aspekty jedzenia w kulturze, literaturze i języku

Gdańsk – Kijów 2021

УДК 327+351.746]:007](082)=111

Б40

Reviewer:

Bracka M.V. – Doctor of Sciences in Philological, Professor Department of Polish Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Nutrition – Health – Education. Zdrowotne aspekty jedzenia
Б40 w kulturze, literaturze i języku / Ed. Monika Michalska, Mariusz
Б40 Brodnicki, Artur Bracki. – K.: Talkom, 2021. – 208 p.

ISBN 978-617-8016-13-8

The aim of the book is to present the issues of food culture, health and education in the conditions of modern Central Europe, which are reflected in the culture of language and literature. Since human development opportunities depend on the social system, the development opportunities of countries, especially Central Europe, depend on social consciousness, an important component of which is a culture of nutrition combined with health and education. The proposed collection of works discusses various aspects of these three issues in the context of food images recorded in culture, literature and language. The editors are convinced that the variety of articles will allow to see the complexity of the issues and draw attention to the new social, cultural and technological space, which deserves further consideration and research both among the humanities and among health scientists. The latter is the culture of life, the greatest threat to which there is always depression.

УДК 327+351.746]:007](082)=111

ISBN 978-617-8016-13-8

© Monika Michalska,
Mariusz Brodnicki,
Artur Bracki, - 2021

SPIS TREŚCI

Artur Bracki. WSTĘP	5
Rozdział 1. JEDZENIE JAKO KOD, METAFORA, OBRAZ i ZNAK W TEKŚCIE LITERACKIM	
Olena Bondarewa (Олена Бондарева). JEDZENIE I JEGO „TEATRALNE” ZNAKI W SZTUCE OŁEHA MYKOŁAJCZUKA ZABIERZ KELNERA Z NIEBA	12
Olena Browko (Олена Бровко). METAFORA ŻYWNOŚCI JAKO CZYNNIK W TRANSGRESYWNYCH FABUŁACH UTWORÓW WALTERA BENJAMINA I JAKOWA GOŁOSOWKERA.	20
Оксана Гальчук. ГОЛОД І СПРАГА ЯК ЕМБЛЕМИ БУТТЯ ПОЕТА ДОБИ МОДЕРНУ: ФРАНЦУЗЬКА І УКРАЇНСЬКА ВЕРСІЇ	28
Ludmyła Danylenko (Людмила Даниленко). CZŁOWIEK RADZIECKI & JEDZENIE W ARTYSTYCZNYM TWORZENIU CZASU (W TEKSTACH NOWOCZESNEJ PROZY UKRAIŃSKIEJ)	50
Iryna Rusnak (Ірина Руснак) KOD ŻYWNOŚCIOWY W PROZIE UŁASA SAMCZUKA.	68
Rozdział 2. JEDZENIE JAKO OBRAZ W JĘZYKU, KULTURZE I TRADYCJI – W POSZUKIWANIU TOŻSAMOŚCI	
Mykola Lutsiuk (Микола Луцюк) SYMBOLIKA JEDZENIA W TANACHU	84
Sofija Filonenko (Софія Філоненко) OWSIANKA, FRYKAS I TORT WESELNY: OBRAZY GASTRONOMICZNE W POWIEŚCI JANE AUSTEN <i>EMMA</i>	98

Olena Browko (Олена Бровко)

Uniwersytet imienia Borysa Hrinchenki w Kijowie (Ukraina)

<https://orcid.org/0000-0001-7519-4525>

METAFORA ŻYWNOCI JAKO CZYNNIK W TRANSGRESYWNYCH FABULACH UTWORÓW WALTERA BENJAMINA I JAKOWA GOŁOSOWKERA

Streszczenie:

Celem artykułu jest analiza transgresywnych metafor w moskiewskich fragmentach prozy M. Bulhakowa, J. Golosowkera i W. Benjamina. Teksty powieści J. Golosowkera i M. Bulhakowa łączy wychwycony w nich styk z fabułą metafor szaleństwa, kreacji i potęgi Moskwy. Z kolei przez tekst miasta otwiera się we fragmentach „moskiewskiego pamiętnika” W. Ben'yamina pryzmat narracyjnych metafor seksapilu, posiłku, władzy i twórczości.

Słowa kluczowe: poetyka, fragment, metafora transgresyjna.

Olena Browko

Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

FOOD METAPHOR AS A FACTOR IN THE TRANSGRESSIVE STORIES OF WALTER BENJAMIN AND YAKOV GOLOSOVKER

Abstract: The purpose of this article is an analysis of transgressive metaphors in the Moscow fragments of prose of M. Bulgakov, Y. Golosovker and W. Ben'yamin. On crossing of with a plot metaphors of madness, creation and power city Moscow texts of novels of Y. Golosovker and M. Bulgakov. Through the prism of narativ metaphors of sex appeal, meal, power and creation city text is opened out in the fragments of the „Moscow diary” of W. Ben'yamin.

Key words: poetics, fragment, transgressive metaphor.

Historia i estetyka życia codziennego, kulturoznawcze badania gastronomii jako nauki o symbolicznych i komunikacyjnych funkcjach potęgow, gastronomiczne kody dzieł literackich są przedmio-

tem zainteresowania przedstawicieli różnych dziedzin nauki. W *Filozofii gospodarki* Sergiusza Bulhakowa konsumpcja żywności jest do pewnego stopnia modelem poznawania świata: „Jemy świat, łączymy się z ciałem świata nie tylko ustami czy układem trawiennym, nie tylko płucami i skórą w procesie oddychania, ale też poprzez receptory wzroku, słuchu, dotyku, ogólnego czucia mięśniowego. Świat wchodzi do nas przez wszystkie okna i drzwi naszych zmysłów, a wchodząc jest przez nas postrzegany i przyswajany. (...) Samo życie w tym sensie jest zdolnością konsumowania świata, przyłączania się do niego...” [Булаков 1993]. Warto spróbować przenieść to doświadczenie na przestrzeń literatury pięknej. Jako materiał do refleksji i teoretycznego uogólnienia wybrano w danej analizie *Spaloną powieść* Jacoba Golosowkera [Голосовкер 1998], *Dziennik moskiewski* Waltera Benjamina [Беньямин 1997] oraz *Mistrza i Malgorzatę* Michaiła Bulhakowa [Булаков 2007]. Wiodącym czynnikiem „fabulotwórczym” w tych pracach są metafory transgresyjności, w tym metafora jedzenia.

Tak zwane transgresywne sytuacje fabularne interesują przede wszystkim poststrukturalistów; pojęcie transgresji kojarzy się z twórczością Georgesa Bataille'a, Maurice'a Blanchota, Michela Foucaulta. Transgresja oznacza zjawisko przejścia między możliwym a niemożliwym, pokonywanie granicy nie do pokonania. Jednocześnie rozumienie tego pojęcia ma swoje tradycje na polu formalistycznej krytyki literackiej. W szczególności formalisci uznawali niedyskursywne typy pisma za formy nieliterackie, wprowadzając w ten sposób zjawisko wizualne do metafizyki dyskursu literackiego. Wśród typowych cech niedyskursyjności, według Iriny i Siergieja Żerobkinów, są „metody opóźnienia, pozbawienia integralności w zakresie komunikacji, obecność elementów zbędnych strukturalnie, informacje ponadnarracyjne (dodatkowe wskazówki, nieistotne przedmioty, poszczególne gesty), strumień mowy i dialog niepowstrzymany przez wymogi struktury narracji” [Жеребкина 1996, 175]. Jednak w pracy *Poetyka fabuły i gatunku* (1936) Olę Freidenberg interesuje nie tyle formalna struktura fabuły, ile rzeczywiste transgresywne sytuacje szaleństwa, ofiary, kazirodztwa, seksualności, rozgrywające się na przykładzie metafor narracyjnych. narodzin i śmierci, żywności,

niewolnictwa itp. [Фрейденберг 1997, 451–452]. Jacob Gołosowker w *Logice mitu* uzasadnia ontologiczną interpretację motywów głodu – sytości [Голосовкер 2010, 63].

Przez pryzmat narracyjnych metafor jedzenia, władzy, seksualności i kreatywności tekst miejski rozwija się we fragmentach *Dziennika moskiewskiego* W. Benjamina [Беньямин 1997]. Jak wiadomo Walter Benjamin to jeden z najoryginalniejszych myślicieli ubiegłego wieku, słynny filozof, teoretyk kultury, socjolog – przez dłuższy czas przemilczany w rodzinnych Niemczech i innych krajach. Temat miasta w *Dzienniku Moskiewskim* znalazł się w polu zainteresowań Waltera Benjamina nieprzypadkowo, ponieważ znane są inne jego prace *Kroniki berlińskie*, *Paryż, stolica XIX wieku*, *Moskwa*. O podróży autora do Moskwy zdecydowały trzy czynniki. Po pierwsze, żarliwy podziw dla Anny (Asji) Lācis; po drugie, zadanie redakcyjne polegające na pisaniu szkiców „portretowych” miejskich; po trzecie, osobiste pragnienie naukowca i dziennikarza, by poznać istotę idei rewolucyjnej i rozważyć perspektywę wstąpienia w szeregi Komunistycznej Partii Niemiec. *Dziennik moskiewski* to synteza wrażeń i szczegółowych wydarzeń z lat 1926–1927, dramatyczna historia miłosna, rozumienie życia artystycznego Moskwy w okresie NEP-u. A. Arsentiew słusznie zauważył, że książka Benjamina jest także filozofią ukrytą, wymagającą interwencji hermeneutycznej [Арсентьев 1997]. Tekst ma wyraźny fraktalny charakter, gdyż powracające motywy historii namiętności na tle percepcji Moskwy łączą w spójną całość fragmenty chronologicznie i nastrojowo rozdzielone, co jest typową cechą gatunku dziennika. Oprócz tekstu głównego rosyjskie tłumaczenie *Dziennika moskiewskiego* zawiera obszerny komentarz pierwszego niemieckiego wydawcy G. Szolema, archiwalne fotografie Moskwy z lat 20., pocztówki nadesłane przez W. Benjamina z Moskwy oraz jego artykuły dotyczące różnych aspektów życia w Moskwie. W ogólnej kompozycji wydania ilustracje są rozmieszczone proporcjonalnie, ponieważ elementy paratekstu nabierają cech metatekstu, pełniąc funkcję integralnego komentarza do „nowo zrodzonych” notatek moskiewskich.

Autor pamiętnika próbuje zbudować relację z Asją, czuje dyskomfort, denerwuje się, cierpi. Łzy, walizka i stacja kolejowa w ostatnich

linijkach zamykają seksualny tekstowy plan *Dziennika moskiewskiego*. Ta pasja bohatera lirycznego, utożsamianego z autorem, wiąże się jednak psychologicznie z transgresyjną metaforą jedzenia. Notatki z dziennika rejestrują kalejdoskop wrażeń i odczuć poprzez szczegółły, łącząc sklepy, targi, muzeum zabawek, czekoladę, zupę, muzeum sztuki, kawę, kino, ciasta, fabrykę, różne wyroby cukiernicze i wiele innych. Na przykład zapis z 1 stycznia zawiera następujące życzenie: „Chciałbym pisać o „kwiatkach” w Moskwie. Jednocześnie nie tylko o bohaterskich różach bożonarodzeniowych, ale także o ogromnych abażurach-różach, które dumnie nosi się w całym mieście. Potem o słodkich cukrowych klombach na ciastach” [Беньямин 1997, 96].

Nie należy jednak sądzić, że *Dziennik Moskiewski* to wyłącznie materiał do badań psychoanalitycznych, pełen frustracji. Zapis z 14 grudnia jest manifestacją społecznych opinii o niestosownym luksusie w zubożałym, pełnym cierpienia mieście. W. Benjamin pisze: „Niczym kamień nazębny w chorych ustach: sklep z czekoladą N. Krafta, haute couture w Petrivce, gdzie duże porcelanowe wazony wystają zimno i obrzydliwie wśród futer... Na rogach ulic, przynajmniej w tych dzielnicach, gdzie są cudzoziemcy w interesach, pokryci stosami szmat, jak łóżka w ogromnej izbie chorych o nazwie „Moskwa”, znajdującej się na świeżym powietrzu” [Беньямин 1997, 34]. Według autora, zapis z 25 stycznia obejmuje główną cechę Moskwy: „Nie ma tak szerokiego nieba nad żadnym z innych gigantycznych miast. Wynika to z faktu, że istnieje wiele budynków w niskiej zabudowie” [Беньямин 1997, 147].

Ogólnie rzecz biorąc, W. Benjamin maluje dwa obrazy Moskwy, co z powodzeniem zauważył badacz M. Ryłkin. Filozof przedstawia obrazy metropolii o światowym znaczeniu, stolicy światowego proletariatu oraz miasta-wsi, gdzie nie wykształciły się jeszcze europejskie umiejętności konsumpcyjne, gdzie zbiorowość pochłania jednostkę [Рылкин 1997, 218]. Idea ta rozplywa się w szczegółach, według M. Ryłkina nie jest wyjątkiem, a właściwie jest ideą rewolucyjną. W wyobraźni Benjamina Moskwa kojarzy się z twierdzą, ponieważ jej świątynie w formie architektonicznej przypominają mu raczej fortyfikacje niż budowle sakralne. Szczególną uwagę myśliciela przyciąga

Sobór św. Bazylego. Tak więc zapis z 15 grudnia szczegółowo oddaje cechy architektoniczne, obecny stan Soboru i podkreśla, że świątynia „nie tylko wyzwolono, ale i wypatroszono, niczym zdobycz łowiecką, oferując edukacji powszechnej jako „muzeum” [Беньямин 1997, 38]. Można zgodzić się z opinią, że zapewne nowością tekstu *Dziennika* jest to, że poprzez praktykę jego zbierania łączy archaiczną z teraźniejszością, obserwuje szczegóły urbanizacji chłopskiej stolicy proletariackiej, określa stosunek do techniki w kraju słabo rozwiniętym jako fetyszyzację [Рылькин 1997, 213].

Tekst urbanistyczny jawi się (za terminologią Jurija Łotmana) jako spłot dwóch kodów: miasta-imienia i miasta-przestrzeni. Przejście struktur narracyjnych w sferę analogii metafizycznych obserwujemy w *Spalonej powieści* Jakowa Gołosowkera, filozofa i tłumacza – z pochodzenia kijowianina. Moskiewska kawiarnia postrzegana jest jako semiotyczno-kulturowy model miasta-świata:

„Когда кто-либо с улицы входил в это «Кафе» по Тверской. – почему-то «Кафе», а не кабак, – у него перед глазами все кругом ползло и расплзлось в дыму, и вынырало на мгновение из дыма хохочущими головами, и тонуло обратно, и вновь вынырало – многотелое, многоголовое. Оно проглатывало запрокинутыми ртами рюмки, разрывало, зверя глазами, птичьи тела – ножки цыплячи, сквозь соломинку тянуло, словно из души тайну, прохладительное – всякие гренadini, и ломая соломинку в зубах, орало, визжало, галантереяло, похабило, доната раздевало душу, и без того уже раздетую и, отъедаясь за всю спую волчью голодуху былых годов, пожирало мгновение, – все равно, кто: спекулянт, бандит, примазавшийся ловкач, агент или сотрудник чего-то государственного, или просто оголтелый мальи, или мира шальной преобразователь” [Голосовкер 1998].

Niedokończona *Spalona powieść* sama jest fragmentem, autor świadomie wybiera tę formę literacką, która nabiera znaczenia ze względu na udawaną niekompletność. Zwróć uwagę, że motyw fabuły narodzin tekstu biblijnego tematu w ścianach „domu psychicznego” został opracowany przez J. Gołosowkera wcześniej niż fabuła powie-

ści M. Bułhakowa *Mistrz i Małgorzata*, na co również zwrócili uwagę badacze O. Grafa i M. Czudakova. W obu pracach transgresywna sytuacja fabularna jest głównym czynnikiem strukturalnym, ale powieści J. Gołosowkera i M. Bułhakowa różnią się w tym kontekście rolą fabuły moskiewskiej. Osobliwością wybranych dla niniejszej analizy prac jest to, że w nich generowanie znaczeń następuje w wyniku przejścia od jednego tekstu do drugiego.

Ivan Bezrodny w *Mistrzu i Małgorzacie* oraz Jezus w *Spalonej powieści* znajdują się w ciasnej przestrzeni szpitala psychiatrycznego, co jest interpretowane jako transgresywna sytuacja wyjścia poza zwykły świat. Inercyjny podział artystycznego świata powieści na pierwotny (autorski, realny) i wtórny (iluzoryczny) w procesie lektury ulega „lustrzanym” zmianom. W tekstach obu autorów obserwujemy jednak zasadnicze różnice: u Michaiła Bułhakowa tekst jerozolimski a nie w moskiewski jest postrzegany jako „prawdziwy”, co zauważył Jurij Łotman, a u Jakowa Gołosowkera to właśnie moskiewskie fragmenty utrwalają ontologiczny i egzystencjalny rozpad społeczeństwa na jednostki, co stanowi podstawową treść ideową powieści. Liminalność stanu głównego bohatera – pacjenta o imieniu Jezus – jest wyraźnie widoczna we fragmentach tekstu poświęconego miastu. Pacjent odmawia jedzenia i zapisuje to, co dyktuje mu obraz z fresku, ale piekielny artysta pali powieść, skryptor w tajemniczy sposób znika, a tekst jest rekonstruowany przez specjalną redakcję. W ten sposób w *Spalonej powieści* rozwijają się relacje metatekstowe, ponieważ jeden tekst odnosi się do drugiego, gdyż przyjmuje swoją własną konstruktywną naturę, czyli jest autorefleksją. Druga część *Spalonej powieści* to seria epizodów nocnych wędrówek Jezusa przez Moskwę, a transcendencja tej postaci pozostaje tajemnicą, gdyż czytelnik nie wie na pewno, czy chodzi o pacjenta, czy o wcielenie świętego obrazu z fresku za ołtarzem. W ukończonym moskiewskim fragmencie *Spalonej powieści* działają inne postacie, zmienia się czas i miejsce akcji, co aktywizuje uwagę czytelnika, umieszcza akcenty autorskie, podkreśla semantyczne i strukturalne właściwości dzieła. Olga Freidenberg pisała, że w idealnej narratologicznej przestrzeni boskości akcja śmierci i odrodzenia bóstwa odbywa się poza parametrami katastro-

fy. Badacz określa takie wyjątkowe doświadczenie bohatera pojęciem „hybrydyzmu” – peryferyjności i marginalności, wykluczenia z ustalonego systemu życia codziennego [Фрейденберг 1998, 158]. Taka narratologiczna przestrzeń, zdaniem Olgi Freidenberg, odpowiada szczególnie konfigurowaniu cielesności: w *Spalonej powieści* Jakowa Gołosowkera fizyczna postać pacjenta jest skorelowana z obrazem na fresku, a realistyczną podróż po ulicach nocnej Moskwy zyskuje w wyobraźni czytelnika przejawy transcendentnej podróży. Jednocześnie w tym dziele, a także w powieści Michaiła Bulhakowa *Mistrz i Malgorzata* realizuje się *explicit*e semantyczna metafora szaleństwa: poprzez obraz mieszkańców „domu psychicznego”.

Tym samym, można konstatować, iż specyfika fabuły i kompozycyjnej organizacji powieści Michaiła Bulhakowa, Jakowa Gołosowkera oraz dziennika Waltera Benjamina jest bezpośrednio związana z rozwojem transgresyjnych sytuacji fabularnych w obrębie tekstowych fraktali nakreślonych narracyjnymi metaforami szaleństwa (Iwan Bezdomy u Bulhakowa oraz chorzy u Gołosowkera), seksualności, jedzenia (Benjamin) i aseksualności (Gołosowker), władzy i twórczości (wszyscy trzej autorzy). Liminalność stanu postaci przejawia się na granicy dwóch przeciwstawnych stanów, co wyraźnie ujawniają się we fragmentach tekstów poświęconych miastu, jako że egzystencjalna niepewność i marginalna pozycja przejścia jest transgresyjnym kontekstem poetyki codzienności, wymagającym pogłębionych studiów.

Bibliografia

1. Арсентьев А. Вальтер Беньямин: Московский дневник [Электронный ресурс] / А. Арсентьев // Русский Журнал. – 1997. – 6 сентября. – Режим доступа: http://www.russ.ru/journal/zloba_dn/97-09-06/arsent.htm.
2. Беньямин В. Московский дневник / Вальтер Беньямин / Пер. с нем. и прим. С. Ромашко. – М.: Ad Marginem, 1997. – 221 с.
3. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита: Роман / Михаил Афанасьевич Булгаков. – Х.: Фолио, 2007. – 477 с.
4. Булгаков С. Н. Философия хозяйства / Сергей Николаевич Булгаков // Философия хозяйства. Трагедия философии. Соч. в 2 т. – М.: Наука, 1993. – Т. 1 – С. 49–310.

5. Голосовкер Я. Э. Засекреченный секрет: Философская проза / Голосовкер Яков Эммануилович. – Томск: Водолей, 1998. – 224 с.
6. Голосовкер Я. Э. Избранное: Логика мифа. – М.; СПб: Центр гуманитарных инициатив, 2010. – 499 с.
7. Жеребкина И. А. Метафизика как жанр / Ирина Жеребкина, Сергей Жеребкин. – К.: ЦГО НАН Украины, 1996. – 313 с.
8. Рылкин М. Две Москвы. «Московский дневник» 70 лет спустя / Максим Рылкин // Беньямин В. Московский дневник / Пер. с нем. и прим. С. Ромашко. – М.: Ad Marginem, 1997. – С. 202–221.
9. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / Фрейденберг Ольга Михайловна / РАН; Институт востоковедения. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Восточная литература, 1998. – 800 с. – (Исследования по фольклору и мифологии Востока).
10. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра / Фрейденберг Ольга Михайловна / Н.В. Брагинская (подгот. текста, общ. ред.). – М.: Лабиринт, 1997. – 448 с. – (Философия риторики и риторика философии).

Nota biograficzna

Olena Browko – prof. dr hab., Kierownik Katedry Literatury Ukraińskiej, Komparatystyki i Hrinchenkoznawstwa Instytutu Filologii Uniwersytetu imienia Borysa Hrinchenki w Kijowie. Sfera zainteresowań naukowych: współczesna literatura ukraińska, teoria literatury, literaturoznawstwo porównawcze. E-mail: o.brovko@kubg.edu.ua